

Kritik Düşünme Ekseninde Empati ve Mahkûm İkilemi

¹Emine ŞENER* ve ²İhsan TOKTAŞ

¹Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kırşehir, Türkiye

²Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fak., Makine Mühendisliği, Ankara, Türkiye

Özet

Bu çalışma, empatinin genel kabul görmüş duygu yoğun içeriğine rağmen, genellikle göz ardı edilen ve analizlerde kullanılmayan “rasyonel” bir boyutunun olduğunu iddia etmektedir. Herhangi bir kişi/kurum/devlet bir sorunu çözmek, bir politikayı gerçekleştirmek amacıyla rakipleri veya muhataplarıyla “rasyonel” empati gerçekleştirebilmektedir. Burada empatinin bir strateji çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada, meta-bilişsel bir süreç olan düşünme (kritik düşünme) ile empati arasında bir ilişki kurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kritik düşünme, sadece çözüm üretmeyi değil aynı zamanda muhakeme yollarını da geliştirmeyi zorunlu kılar. Empati ise kritik düşünmenin olmazsa olmaz süreçlerinden bir tanesidir. Empatinin kritik düşünmede oynadığı rolü anlayabilmek adına “oyun kuramı” önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışmada, modellerle analizler yapma üzerine kurulu oyun kuramları arasından “mahkum ikilemi” tercih edilmektedir. Sosyal bilimlerde en çok tanınan stratejik, kritik oyunlardan biri olan mahkum ikilemi ya da tutsak çıkmazında amaç diğerinin de kazanmasına izin vermekten çok kaybeden taraf olmaktan kaçınılmaktadır. Kısaca mahkum ikilemi, hem stratejik hem de kritik düşünmeyi gerektiren empatik bir süreçtir.

Anahtar Kelimeler: empati, mahkûm ikilemi, kritik düşünme

Empathy and Prisoner's Dilemma in the Axis of Critical Thinking

Abstract

This study argues that empathy has a rational dimension which usually ignored and not used in analysis, despite its generally accepted emotional content. Anyone/any agency/any state emphasize with its competitors or collocutors in rational dimension to solve a problem or to realize a policy. It is understood that empathy actualized in a strategical framework. At this point, it is occurred that there is a necessity to established a relationship between (critical) thinking as a meta-cognitive process and empathy. Critical thinking requires not only find a solution but also develop reasoning. And, empathy is one of the essential processes of critical thinking. Thereby, game theory fills an important gap about understanding the role of empathy in critical thinking. In this study, prisoner's dilemma is preferred within game theories which constructed to analyze with models. The aim in prisoner's dilemma which is one the most recognized strategic game theory in the social science, is avoid to be on the losing side rather than allow the other to gain. As a result, prisoner's dilemma is an emphatic process that requires both strategic and critical thinking.

Key words: Empathy, Prisoner's Dilemma, Critical Thinking

*Corresponding author: Emine Şener Address: Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, E-mail address: eminesener@gmail.com, Phone: 0505 82156 00

1. Giriş

İnsan duygusal özellikleri inkâr edilemeyen bir varlıktır. Duyguların onun yaşamındaki rolü ve etkisi küçümsenmeyecek kadar fazladır. Duygunun doğası, ahlâk felsefesi, felsefi psikoloji, zihin felsefesi, motivasyon psikolojisi, öğrenme teorisi, eğitim psikolojisi, psikiyatri, meta psikoloji ve teolojiyi de içine alan çok sayıdaki disiplinin ortak konusudur. Ancak her disiplin bu konuyu kısmen aydınlatmakta ya da yalnızca kendi alanı ve yöntemi ile ilgili ele almaktadır [1]. Duygular, insanların açık veya gizli olarak bilinçli sahiplenilen veya bilinçaltında bulunan fikirleriyle üretilir [2]. Gerek psikolojik gerekse nörobiyolojik çalışmaların sonucu, “duygular entelektüel davranışlar için bir koşul niteliğindedir.” demek yanlış olmayacaktır.

Duygu ve düşünce birbiriyle ilişki içinde olduğundan birbirinden farklı düşünülmemelidir. Birey yaşamı boyunca olumlu veya olumsuz, sayısız olayla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlar karşısında bazen duygularıyla bazen de düşünceleriyle hareket etmektedir. Olaylara verilen duygusal veya mantıksal tepkiler, geçmiş yaşantılarla kazanılmış tecrübeler sonucunda gelişebilir. Yaşanan her yeni durum, bireyin negatif veya pozitif farklı duygu ya da düşünce oluşumuna neden olabilir. Önemli olan, bireylerin, kendilerini rahatsız eden gerçek dışı düşünceleri anlaması, bu düşüncelerin arkasındaki hatalı bilgileri görmesi, doğru bilgi ve açık düşüncelere dayanarak kendisinde karışıklık oluşturan yanlış düşünce ve bilgileri bunlarla değiştirmesidir. Akılcı zihin, bilinçli olunan durumlardaki düşüncelerden oluşur. Kişi akılcı zihin ile olayları ölçer, biçer, değerlendirir. Duygusal zihin, duyguların mantıksızca değerlendirilmesi sonucu çalışır. Duygu, akılcı zihnin işleyişine katkıda bulunur, akılcı zihin ise duygusal verileri şekillendirir ve bazen reddeder. Çoğu zaman bu iki zihin olağanüstü bir işbirliği içindedir; duygu düşünceler için, düşünceler ise duygular için vazgeçilmezdir. Bu bakımdan duygu düşünce ilişkisinde duygular, düşüncelerin zeminini oluşturur. Duygular düşüncelerin kalitesini belirliyorsa, kritik düşünme zekâyla duygu arasında bağlantı sağlamaktadır. Kritik düşünme duygu ve zekâ arasında hayati bir önem taşımaktadır. Kritik düşünme, düşüncelere aktif hâkimiyetin dışında, zihinsel bir araç olarak hislere, isteklere, hareketlere yön vermeyi sağlamaktadır. Kendisinin ve diğer insanların duygu ve düşüncelerinin farkında olup, bunları farklı bakış açılarıyla değerlendiren kişi, kritik düşünme becerisine sahip olabilir. Kritik düşünen kişi, kendi düşüncelerinden farklı düşünceleri dikkatle dinler ve farklı düşüncelerden yararlanarak ilk düşüncesini zenginleştirir ve bağımsızdır [3]. Yani kritik düşünen kişi empatiktir, bir diğerine odaklanma becerisine sahiptir.

Pedagoglar ve psikologlar, empatinin bireyin sosyalleşme aşamalarının gerekli zeminlerden biri olduğunu belirtmektedir. Empati, diğer pek çok öge ile birlikte, bireyin toplumsallaşmasında rol oynayan becerilerden biridir ve bu süreç bireyde görece özerk ve bağımsız bir benlik ve kişilik gelişimine yardımcı olabilir [4]. Böylece birey sosyal davranışlar sergilerken daha işbirlikçi olabilmekte ve pozitif tutum sergileyebilmektedir.

Bu çalışmada, empati kavramını alışılmış psikolojik tutumla ilintili olan kullanımından farklılaşarak bu tutumun rasyonel düzeyini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak kelimenin psikolojik anlamından tümüyle de uzaklaşmayı da düşünmemekteyiz. Bu konu sosyolojik olayları kritik etmede son derece önemlidir. Çünkü bireylerin ve toplumların aynı olaylar karşısında gösterdikleri tepki ve refleks aynı şekilde gerçekleştiğinde bu tekrar rasyonel bir veriye

dönüşmekte bunun üzerine sonuç inşa edilebilmektedir. Konunun anlaşılır olması için somut örnekler üzerinden değerlendireceğiz. Bu çalışmamız tümüyle özgün olduğu için muhtemel tüm eleştirilere açıktır. Bu eleştirilerin tezimizde olgunlaşmasında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Bireyler arasındaki sosyal etkileşimlerde karar verme tarzlarını modelleyen teori olarak genellenebilecek oyun teorisi içerisinde değerlendirilen mahkûm ikilemi, öncelikle akademik olarak matematikçilerin, iktisatçıların ve doğal olarak, başta işletmeciler olmak üzere iyi strateji oluşturmak kaygısındaki pek çok meslek erbabının ilgi alanına girmiştir. Bizden başka karar vericilerin de olduğu, belirsiz, hatta riskli durumlarda strateji geliştirmek için kullanılacak analitik bir araç olan oyun teorisinin formüle edilmesi, resmiyet ve popülerlik kazanması Morgenstern, von Neumann ve Nash gibi akademisyenlere dayansa da, sezgisel olarak kadim çağlardan bu yana bilinmekte ve kullanılmaktadır. Özellikle savaşlarda, kişisel ya da ülkeler arası ilişkilerde oyun teorisi mantığına sıkça rastlanmaktadır [5]. Yani mahkûm ikilemi, hem stratejik hem de kritik düşünmeyi gerektiren bir süreçtir. Bu çalışmada da ilgili değişkenler ele alınarak kritik düşünme bağlamında değerlendirilmiştir.

2. Kritik Düşünmede Empati

Empatinin özünün ve amacının, başka bir insanı entelektüel olarak kavramaktan çok "duygusal anlama" olduğu çoğunlukla kabul edilir [6]. Tüm empati tanımları içinde sıkça geçen ve empatinin hedefi olduğu vurgulanan "anlama"; "Bir şeyin ne demek olduğunu, neyin işareti olduğunu kavramak" şeklinde tanımlanmaktadır. Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmektir. Bu nedenle "anlama" olgusunun sürekli olarak sorgulanması ve doğrulanması gerekmektedir. Bu tanımlar doğrultusunda, anlamının, "bilgi" ile yakından ilişkili olduğu yani anlama eylemiyle elde ettiğimiz şeyin "bilgi" olduğu açıktır. Anlama kişiler arası ilişkilerin sürekli değişen yapısından bağımsız olmadığı gibi sadece entelektüel bir eylem de değildir. Temeli Agosta tarafından atılan bütünleyici (integrated) anlama, bilişsel, entelektüel ve duygusal süreçleri içerir. Agosta bunu "*bir olguyu bilmem için onun tarafından etkilenebilmem gerekir*" şeklinde açıklamıştır [6].

Bireysel refleksi çözümleyebilmek için psikolojik anlamdaki empati çok önemli iken toplumların sosyolojik reflekslerinde çalışmamızın odak kavramı olan rasyonel nitelikteki empati çok daha önemlidir. Bu argümanımızı birkaç örnekle izah edelim.

Örneğin, toplumların tekrarlanmış olan ortak reflekslerinden o toplumu tanımlayan bir kural niteliğindeki şu sonuç önemlidir. "Hz. Ömer Amr B. A's'ı Mısır'a vali olarak göndermesinden çok kısa bir süre sonra ondan bir mektup alır. Mektuptaki konumuzla ilgili olan şu çıkarım çok önemlidir. "*Mısır halkı sürekli galip olandan yana tutum alır.*" Aradan 1300 yıl geçer. Son şeyhülislam Mustafa Sabri Mısır'a sürgün olarak gönderildiğinde aynı tablo ile karşılaşır. Mısır'lı alimlerle yaptığı tartışmaların sonunda aynı cümleyi tekrarlar. Mısır halkı haktan ve hakikatten yana değil, galip olandan yana tutum almayı tekrar etmektedir.

Ancak; dünya tarihine yön vermiş devlet adamlarının en temel özelliği ne yapacağı kestirilemeyen insanlar olmalarıdır. Hangi durumda ne tür refleks göstereceği çözümlenmiş insanların bir sonraki adımı ve bu hamleye ilişkin davranış belirlenmesi ve onu işlevsiz kılmak son derece kolaydır.

Toplumsal ya da devlet refleksi konusunda çizilmiş çerçeveye ya da toplum mühendisliği aracılığıyla çizilmiş paradigmaya aykırı davranabilmek siyaseten riskli, ancak başarı elde edildiği takdirde önemli bir tutumdur. Örneğin, ABD Türkiye Cumhuriyeti'nin bu coğrafyada tekrarlanan reflekslerine güvenerek Türkiye üzerinden Irak'ı işgal etmeyi planlamıştır. 1 Mart tezkeresi meclisten geçmeyince B planını hazırlama gereği duymamış olmasının acı bedelini ödemiştir. Aradan 10 yıl geçmesine rağmen bu tutum değişikliği ABD'deki düşünce kuruluşları tarafından hala tartışılmaktadır. Aynı olayın Irak halkı üzerindeki etkisi hiçbir ekonomik harcamayla kazanılamayacak bir kardeşlik inşa etmiştir. Diğer taraftan 1 Mart tezkeresinin meclisten geçmesi halinde Türkiye'nin bölgede ekonomik ve politik olarak daha güçlü bir konumda olacağını savunan görüşlerde mevcuttur. Ancak Türkiye perspektifinden yapılan bu yorum Irak halkıyla empati yapılmaması anlamına gelmektedir. Ülkemizde entelektüel empatik perspektifi olmayan kendilerinden beklenen refleks aykırı davranmanın ağır ekonomik bedelleri olacağını iddia etmişler. Hatta Türkiye'nin ekonomik olarak iflase sürükleneceğini dahi düşünmüşlerdir. Bu iddialar tutarsızlığı en çok ekonomik alanda görülmüş olup, son 10 yılda en başarılı alan ekonomik alan olmuştur.

Diğer bir örnek ise, devam etmekte olan ve nasıl sonuçlanacağı henüz kestirilemeyen “**Çözüm süreci** ya da **barış süreci**”dir. Bu girişimin sonlandırılabilir ya da sonlandırılmaz olduğu, istenilen sonuçlara ulaşılabilir ya da ulaşılamaz olduğu bir yana, konumuz açısından önemli olan tekrarlanan toplumsal refleks aykırı bir girişim olmasıdır. Bu ülke için strateji belirleyenler bu toplumun böyle bir şeye asla razı olamayacağı temel argümanına dayanmalarını boşa çıkarmak için çok önemlidir.

Bir toplumu içeriden ya da dışarıdan yönlendirmek isteyen, toplum mühendisliğine soyunan kimi kurum ve kuruluşlar halkın karşısına iki seçenekli bir senaryo çıkarırlar. Halkın bunların dışında üçüncü, dördüncü hatta beşinci bir seçeneğinin olabileceğini gizlemeyi başarırlar. Yani halkları istedikleri mecrada istedikleri sonuca taşırlar ve yığınlar bunun farkına dâhi varmazlar. Oysa *kritik düşünce* bir olaya farklı bir perspektiften de bakılabileceğini öğretme faaliyetidir. Örneğin, ülkemizde turizm gelirlerinin bütçe içindeki gelir düzeyinin yüksekliğinden hareket ederek isabetli bir tercih olduğunu iddia edilir. Oysa son 50 yılda her hangi sektöre bu kadar devlet desteği ve teşvik verilseydi ondan da aynı belki de daha fazla ekonomik getiri elde edilebilirdi. Bu tercih acaba ekonomik midir yoksa kültürel ya da stratejik midir? Tartışılması gereken bir konudur.

Bu konuyla benzerlik taşıyan bir tutum da “bir olay karşısında mutlaka taraf olma” refleksidir. Oysa taraf olunmadan ya da her iki tarafa da muhalif olma imkânını ortaya koymak *kritik* bir bakış açısı seçeneğidir. Bununla ilgili en çok kullanılan, oyun kurucuların kullandığı bir oyun teorisi olan “*mahkûm ikilemi*” dir.

3. Mahkûm İkilemi (Prisoners' Dilemma)

Oyun teorisi, karşı tarafın stratejilerini dikkate alıp ona göre insan davranışının rasyonelliğini

temel alan bir karar alma teorisidir ve en uygun daha doğrusu en rasyonel faydayı getirecek çözümün belirlenmesinde kullanılan yöntemlerdendir [7]. Teori, tarafların stratejilerinin mantığını anlama ve matematiksel hesaplar yoluyla en uygun stratejiyi bulmaya yardımcı olur.

Oyun teorisinde geçen *oyun* kavramı gerçek anlamda kullanılmamaktadır. Oyun kavramı, iyi tanımlanmış bir çatışma durumunu ifade etmektedir. Oyun kavramı şöyle tanımlanabilir: “Oyun, iki veya daha fazla oyuncunun bulunabilir alternatifler arasından seçim yaptığı bir durumdur. Seçimlerin toplamı oyunun sonucunu belirler ve sonuçlar için tercihlerin sırasının her oyuncu için farklı olduğu varsayılır. Bu yüzden oyuncuların ilgileri genellikle çatışma halindedir. Bu ilgilerin taban tabana veya kısmen birbirine zıt oluşu oyunun türüne göre değişir”. Oyun ortamları kendi arasında ikiye ayrılır: Sıfır-toplamlı ve sıfır-toplamlı olmayan. Sıfır toplamlı oyunda (*Zero-Sum Game*) oyuncuların ikisinin toplam kârı sıfır olup, oyuncunun birisi kazanırsa diğeri mutlaka kaybedecektir. Bir taraf sonucun tamamını elde ederken, diğer taraf hiç bir şey kazanmamaktadır. Yani oyuncuların ilgi ve çıkarları birbirine zıt ise taraflardan birinin kaybı diğerinin ise kazancı söz konusudur. Sıfır toplamlı olmayan oyunda (*Non Zero-Sum Game*) ise iki oyuncu da kazanmakta; fakat her oyuncu toplam kâr yerine kârın bir kısmını elde etmektedir. Oyuncuların ilgi ve çıkarları kısmen çatışıyor kısmen uyuyorsa, oyuncuların tamamen kazanması veya tamamen kaybetmesi sonucu ortaya çıkmaz. İlgi ve çıkarların kısmen uyduğu kısmen de çatıştığı durumlarda oyuncu bir ikilem içinde kalmaktadır: Ortak çıkarlar mı yoksa kendi çıkarı mı tercih edilecektir. Sonuçta sıfır-toplamlı olmayan oyun ortamında hem kişilerarası çatışma, hem de kişide iç çatışma olmaktadır [8]. Sıfır toplamlı olmayan oyunlardan biri olan mahkûm ikilemi, insanlar arasında sürekli cereyan eden kolektif eylem, güven ve karşılıklı sorunları basitleştirilmiş bir şekilde temsil etmektedir. Teşvik tabanlı bir oyun olan mahkûm ikilemi olumlu sosyal duygusal gelişimi test etmek için idealdir. Deneye maruz kalanlar için yeterince basit ancak teorik olarak sofistikedir, çünkü sonuçlardan zengin yorumlar elde edilebilmektedir [9].

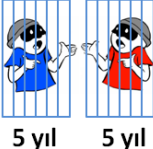

Mahkûm ikilemi paradigmatik, bireysel ve işbirliğine dayalı bir oyundur. Oyunun esas sorusu şudur [10] (Tablo 1):

“Polis iki zanlı adamı tutuklar. Ancak polisin elinde onları tutuklamak için yeterince kanıt yoktur. Bu nedenle ayrı mahkûm bölmelerinde bulunan her iki adamı ayrı ayrı ziyaret eder ve kendilerine değişik teklifler sunar. Her iki mahkûm diğerine de kendisine yapılan teklifin aynısının yapıldığını bilmektedir. Teklifler şöyledir;

- *Eğer zanlılardan biri suçunu itiraf eder diğeri ise inkâr ederse, itiraf eden serbest kalacak inkâr eden ise 10 yıl hapse mahkûm edilecektir.*
- *Eğer her iki zanlı da suçunu inkâr ederse, her iki zanlı da 1 yıl hapse mahkûm edilecektir.*
- *Eğer her iki zanlı da suçunu itiraf ederse, her iki zanlı da 5'er yıl hapis cezasına çarptırılacaktır.”*

Zanlılar nasıl hareket etmelidir?

Tablo 1. Mahkûm İkilemi

		Zanlı B	
		itiraf	inkâr
Zanlı A	itiraf	 5 yıl 5 yıl	 0 yıl 10 yıl
	inkâr	 10 yıl 0 yıl	 1 yıl 1 yıl

Bu çerçevede her iki zanlı itiraf etmek veya inkâr etmek arasında tercih yapmak zorundadır. Her iki zanlıya da soruşturma sonuna kadar birbirleri ile iletişim kurma imkânı olmadığından diğerinin kararını öğrenme imkânı tanınmamaktadır. Baskın strateji 5,5 dir ve her ikisi içinde en kârlı seçenek 1,1 dir. Bu teorinin basitten karmaşığa doğru giden türevleri, varyasyonları vardır.

4. Kritik Düşünme Ekseninde Empati ve Mahkûm İkilemi

Empati, mahkûm ikilemi ile test edilmemiş olmasına rağmen, altürizm (fedakârlık, özgecilik) çok farklı şekillerde mahkûm ikilemi ile modellenmiştir. Andreoni ve Miller (1993) yaptıkları çalışmada, altüristlerin birçok kez tekrarlanan sonlu oyunlarda, oyun sona ereceği zaman işbirliğini fark ettiklerini bulmuştur [11]. İki grup oluşturarak yaptıkları deneysel çalışmada, bir grupta altüristik eylemleriyle tanınanlar diğer grupta ise davranışsal tanınanlar bulunmaktadır. İki yüz mahkûm ikilemi oyunundan sonra tanınmayan bireylerden oluşan gruptakiler bile kalıcı işbirliği davranışı göstermeye başlamıştır. Diğer gruptakiler ise işbirliğine yatkın davranış sergilemişlerdir. İki gruba ayrılan bu insanlarda, altüristik davranış için tanınmanın önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonucunda araştırmacılar, bireylerin kendi tasarrufları ile fedakârlık yapmayı tercih ettiklerini bulmuşlardır [9]. Sinirbilim çalışmalarından elde edilen bulgular, işbirlikçi davranışlar ile duygular arasında kritik bir ilişki olduğunu göstermektedir. Mahkûm ikilemi oyunlarından elde edilen sonuç ise, bireyleri işbirliğinden ziyade empatinin motive ettiğiidir. Bu duygular, önyargı, rasyonel karar vermeden karşılıklı fedakarlığa kadar gitmektedir. Yaygın kabul edilen bir şey vardır ki, o da duygular entelektüel davranışların temelini oluşturur ve gerçekte zekâ duygulardan bağımsız olarak anlaşılabilir [12].

Kritik düşünmeye ilişkin ilk ciddi çalışmalar 1960'larda başlamıştır. Bu çalışmalar genellikle yazılı anlatımların yargılanarak değerlendirilmesine yöneliktir. Kritik düşünme bir entelektüel gelişim aracı olarak ilk defa 1970'li yıllarda Perry tarafından ortaya konmuş, daha sonra Paul ve arkadaşları tarafından 1980'li yıllarda modelleştirilmiştir. Kritik düşünme; bilgi edinme sürecinde, irdeleyebilmeyi, çok yönlü sorgulayabilmeyi gerektiren düşünme süreçlerini etkili, tarafsız ve

disiplinli bir şekilde uygulayabilmeyi, yeni durum ve ürünleri, kriterlere dayalı değerlendirmeyi ve geliştirmeyi içeren zihinsel ve duysal bir süreçtir [13].

Elder ve Paul “Critical Thinking: Competency Standards” adlı makalelerinde empatiyi, kritik düşünme için gerekli yetkinlikler arasında saymaktadır [14]. Kritik düşünmedeki bu yetkinlikleri Aybek şöyle sıralamaktadır; “entelektüel bütünlük, entelektüel empati, entelektüel cesaret, entelektüel alçakgönüllülük ve sabır”. Kritik düşünme, birçok zihinsel etkinliği içeren çok yönlü bir süreçtir. Kritik düşünen birey, yeniliklere açıktır, bir sorunun nedenlerini irdeler, güvenilir kaynaklara ulaşmaya, bütünü göz önünde bulundurarak ana noktayı belirlemeye çalışır, başkalarının görüşlerine saygı duyar, başkalarını dikkate alır, görüşlerini bilimsel temellere dayandırır. Bu doğrultuda, araştırma bağlamında değerlendirilen empati kritik düşünme içeren bir süreçtir [15]. Literatürde de empati ve kritik düşünme arasında ilişkinin varlığına ilişkin çalışmalara rastlamak mümkündür. Ekinci (2007) tarafından bir grup üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada öğrencilerin, kritik düşünme eğilimi ile empati eğilimi arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur [4]. Özpulat ve Sivri (2014) tarafından yapılan çalışmada da empatik eğilim ve kritik düşünce arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır [16]. Benzer şekilde empati ile mahkum ikilemi arasında ilişkinin varlığına ilişkin yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri olan Xu ve arkadaşlarının (2012) Çinli katılımcılarla yaptığı çalışmada, empati kaynaklı altüstistik motivasyonun mahkûm ikileminde, affetme ve işbirliğini etkilediğini bulmuşlardır [17]. Empatik tavır sergileyen bireylerin mahkûm ikilemi süreçlerinde daha işbirlikçi olduğu gözlenmiştir. Stratejik bir oyun olan mahkûm ikilemi sadece bir oyun olarak değil günlük yaşamda çoğu kez karşılaştığımız ve karışılacağımız durumlardan biridir. Kısasa kısas diyebileceğimiz taktik çerçevesinde karşımızdakini faydasız bırakmadan istediklerimizi nasıl alabileceğimizi gösterir. Karşımızdakinin yaklaşımını kestiremediğimiz **belirsizlik zamanlarında en iyi stratejinin** “önce iyi niyetli yaklaşma” olduğuna işaret eder. İyi niyetin karşılığında alınan tepkiye göre hamleleri belirlemeyi öneren teori, “aldatma”nın da bir seferlik, oyunlarda karlı bir strateji gibi görünmekle beraber, özellikle aynı oyuncularla sürekli olarak oynanan oyunlarda nasıl yıkıcı ve zararlı bir etkiye yol açtığını gösterir. Bu durum, örneğin, “karşılıksız çek veren tüccarın piyasada barındırılmaması” gibi günlük hayatın içinden bir olgu ile karşımıza çıkar. Matematiksel temeliyle gündelik yaşamdan kopuk, uzak ve soğuk bir yaklaşım olarak nitelendirilmekle beraber yaşamın içinde kendince yol göstermektedir [5].

5. Bir Senaryo

Türkiye'de uzun yıllardan beri devam eden Kürt sorununu çözmeye yönelik başlatılan ve halen devam eden **Çözüm süreci** ya da **barış süreci** açısından oyun modelimizi şu şekilde kurabiliriz (Tablo 2):

Tablo 2. Mahkûm İkilemi matrisi

		Kürt Hareketi	
		Çözumsuzlük	Çözüm
Devlet	Çözumsuzlük	0, 0	0, 1
	Çözüm	1, 0	1, 1

Bu tabloda; (0,0) stratejisi, her iki taraf için de sorunun çözüme kavuşturulmadan neticelendirildiği durumdur. Mevcut çatışmaya üçüncü bir unsur dâhil edilerek sorun çözülmeye çalışılmıştır. Kısacası “ne o, ne de bu” denilerek üçüncü bir unsurun istediği biçimde sorun aşılmıştır. Kürt Sorunu açısından uluslararası aktörlerin devreye sokulması bu durumu anlatacak en güzel örneklerden birisi olabilir. Ancak bu şekilde sorun çözülmeyecek sadece görmezden gelinmiş olacaktır. Ki kabul edilmelidir ki, bu durum her iki tarafın hedeflerine uygun olmadığı için gerçek anlamda bir çözüm olmaz. (0,0) durumunda çözumsuzlük devam etmektedir. Eğer taraflar bir çözüm arayışında iseler ki “çözüm süreci” ifadesi açıkça bunu beyan etmektedir, o vakit bu (0,0) durumu her iki tarafın da kabul etmeyeceği bir alandır.

(1,0) ve (0,1) stratejileri ise, sorunun sadece bir tarafın tüm isteklerinin yerine getirilerek çözülmüş halini ifade eder. Bu durumda bir taraf için mağlubiyet varken, diğeri için zafer olduğu kabul edilir. Zafer ve mağlubiyetin olduğu bir ortam ise akla ilk olarak bir savaş halini getirecektir. Zafer ve mağlubiyet duygularının yoğun olarak teneffüs edildiği bir yer aynı zamanda intikam için de en uygun yaşama ortamıdır. Bu olgudan yola çıkarsak, ülkemizde de sorunun askeri yöntemlerle çözülmeye çalışılması sorunun zafer ve yenilgi olguları içerisine sıkıştırıldığını ve her iki taraf için de intikam duygusunun yaşama ihtimalinin var olduğunu gösterir. Mesela bu anlamda sorun için “29. isyan” nitelendirmesi yapılması bunun en bariz göstergesidir. Çünkü aynı yöntemler kullanıldığında 29. kez bastırılan bir isyanın 30. kez çıkmaması için hiçbir bir sebep aramamıza gerek kalmayacaktır. Bu sebeple mevcut sorunun sadece askerî yöntemle çözülmeye çalışılması sorunu çözülmesi bir yana zaferin, yenilginin ve haliyle intikamın her daim yaşayacağı bir coğrafya ile bizi baş başa bırakacaktır. (1,0) ve (0,1) durumları ise her iki tarafın da öncelikle kaçınacağı bir durumdur. Hiçbir taraf mağlubiyeti kabul etmeyecektir. Bu nedenle süreci sabote edecek ve çözüm süreci akamete uğrayacaktır. Bu sebeple (1,0) ve (0,1) durumlarının da taraflarca izin verilmeyeceği aşikârdır. Hülasa, sorunun aşılmasında (1,0) ve (0,1) seçeneklerinin bir çözüm olmadığına dair yakın tarihimiz acı tecrübelerle doludur.

(1,1) seçeneği ise iki tarafın da sorunun çözümünde ulaşmak istediği amacın tam olarak gerçekleşmesiyle sorunun tamamen aşılarak bir daha ortaya çıkmayacak şekilde sona ermesi şeklinde tanımlanabilir. Tabii ki burada çok zor bir durumdan söz ediyoruz. Ancak bunun mümkün ve dünyanın birçok köşesinde örneklerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Yine Galtung’a göre, bunun gerçekleşmesi için ilk olarak çatışmanın çözüleceği masada empatinin, çözüm için

stratejinin bulunması ve şiddet içerikli eylemin olmaması gerekir. Ayrıca her iki taraf bu değerleri benimsemiş ve çatışmanın aşılmasına inanmış bir biçimde bir araya gelmelidir.

Kısacası, sorunun gerçek anlamda çözülmesi ve çatışmanın aşılması için her ne yaparsak yapalım bulacağımız tüm çözüm önerilerinin (1,1) seçeneğine uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu coğrafyanın insanları kangren haline gelmiş bir sorun ile karşı karşıya kalabilir. Ancak bu gerçek, tarih boyunca bir arada yaşayanlar için bir ümitsizlik ve ayrılık sebebi olmamalıdır. Bu sebeple yine biz, bu coğrafyanın insanları olarak çözüm için umutsuzluğa düşmeden, şiddet eylemlerinin yaşanmadığı bir ortamda sağduyu içerisinde diyalog kurulduğu müddetçe kangren olan uzuv kaybedilmeden bu çatışma aşılabılır. [18]

Sonuç

Empati rasyonel midir, değil midir, regresif mi yoksa matür nitelikte midir? Afektif ve bilişsel mi, yoksa yalnızca bilişsel midir? Yoksa böyle bir ayırım yanlış mıdır? Bir yansıtma mı yoksa bir gözlem biçimi midir? Taklide mi dayalıdır, yoksa yaratıcı bir yanı var mıdır? Bilimsel yönü var mıdır, yoksa tamamen özel bir şey midir? Empati bir sonuç, bir araç, bir ustalık, iletişim türü, dinleme ya da gözlem biçimi, iç gözlem, kapasite, güç, algılama, etkinlik ya da duyu mudur? Sevgi, anlayış ya da sempati ile eş anlamlı mıdır? Zevk verir mi? [19]. Tüm bu sorular cevaplarını kesin olarak bulacak gibi görünmemektedir. İnsana özgü ve insanlar arası etkileşimin ürünü olan bu süreçte her zaman rasyonellikten söz etmek mümkün olmamaktadır. Zira insan ne tamamen rasyonel ne de irrasyoneldir.

Kritik düşünme farkına varma, değerlendirme ve sonuca varma şeklinde kısaca ifade edilebilecek bir düşünme biçimidir. Bu süreçte önce üzerinde değerlendirme yapılacak olan konu belirlenmekte, ardından konuyla alakalı veriler elde edilmektedir. Veriler değerlendirilmeye alınmakta, gereksiz ya da çerçeveye uymayan veriler elenmekte, elde edilen veriler arasında benzerlikler ve farklılıklar saptanmakta, son olarak mantıksal bir çerçeveye oturtulan değerlendirme nihai halini almaktadır. Bu süreç zihinsel bir süreç olup, değerlendirme yapılacak konu hakkında ilk elden verilere sahip olmak oldukça önemli olmaktadır. Tam da bu noktada empati ön plana çıkmaktadır.

En yalın ve genel kabul görmüş tanımıyla empati, kişinin başka bir kişinin ruh halini anlayabilmesi, kendisini onun yerine koyabilmesi, zihninde o kişinin rolünü üstlenebilmesidir. Bir başka deyişle, kendisini bir başkasının yerine koyarak onun gibi anlaması, hissetmesi ve düşünebilmesidir. Bu yönüyle kritik düşünmede verilerin sorgulanmasında değerlendirmeyi yapanlar için önemli bir kabiliyettir. Empati genellikle romantik ya da duygusal yönüyle kullanılmaktadır. Ancak stratejik değerlendirmelerde ve kritik düşünmede empati rasyonel boyutuyla gerçekleşmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de siyasî ve sosyal hayatın en önemli gündem maddelerinin başında gelen Çözüm Süreci’nin anlaşılmasında kritik düşünmenin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda tarafların kritik düşünme ekseninde karşı tarafı anlamasının gerekliliği, yani empati kurmalarının önemine de değinilmektedir. Son olarak tarafların Çözüm Sürecinden beklentileri üzerine kurulan “mahkumun ikilemi” oyun modeliyle, taraflar arasında empati kurulması halinde çözümün sanılandan daha yakın ve kolay olduğu savunulmaktadır.

Kaynaklar

- [1] Gökalp N. Duygu ve Etik, Ebabil Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.
- [2] Rand Ayn. Bencilliğin Erdemi. Plato Film Yayınları. 4. Baskı, İstanbul. 2013.
- [3] Dutoğlu G. Tuncel M., Aday öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişki, Abant izzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Haziran 2008;8(1):8; 11-32.
- [4] Ekinci Ö. Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2007.
- [5] Özen A. Oyundan azı, teoriden fazlası, Pivolka, 2004; 3 (5): 13–14.
- [6] Özbay M. H. Canpolat B Işık. Psikoterapide empati-nesnellik ikilemi, Klinik Psikiyatri, 2003;6:39–45.
- [7] Uçan M.Y. Müzakere yönetimi ve bir model denemesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, Isparta.
- [8] Erdoğan N., Kişilerde İç Çatışma Nedeni Olarak Rekabet-İşbirliği İkilemi, Bilgi, 1999/1: 45-60.
- [9] Sautter JA. et al. A Dual-Edged Sword: Empathy and Collective Action in the Prisoner's Dilemma, ANNALS, AAPSS, 614, November 2007: 54-171, DOI: 10.1177/0002716207306360
- [10] Nicholson M. Conflict Analysis, New York: Barnes and Noble Inc. 1970.
- [11] Andreoni J. and Miller JH. 1993. Rational Cooperation in the Finitely Repeated Prisoner's Dilemma: Experimental Evidence. Economic Journal 103(418),May, 570-85.
- [12] Ventura R. Emotions and empathy: a bridge between nature and society? International Journal of Machine Consciousness, 2010; 2(2):343-361.
- [13] Çekin A. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, 2013, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1:25-45.
- [14] Elder L, Richard P. Critical thinking: Competency standards, Journal of Developmental Education, Spring 2012; 35(3):30-31.
- [15] Aybek B. Eleştirel düşünmenin öğretiminde öğretmenin rolü, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Haziran 2007; 7(2).
- [16] Özpulat F, Bilgen B. Sivri Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Eleştirel Düşünme Becerileri, Journal of SSTB Y, 2014:12.
- [17] Xu Huanu et al. The effect of empathy on cooperation, forgiveness, and "returning good for evil" in the prisoner's dilemma, Public Personnel Management, Special Issue 2012; 41 (5):105-115.
- [18] <http://www.derindusunce.org/2010/12/24/galtung-diyagonali-penceresinden-kurt-sorunu/>
- [19] Gülseren Ş. Eşduyum (empati): tanımı ve kullanımını üzerine bir gözden geçirme, Türk Psikiyatri Dergisi 2001; 12(2):133-145.